

DUAN LIANQIN'İN BAKIŞ AÇISINA GÖRE XUEYANTUO HANLIĞI'NDA
EKONOMİK VE SOSYAL SİSTEM¹,

FROM DUAN LIANQIN'S VIEW ECONOMICAL AND SOCIAL SYSTEM OF
XUEYANTUO KHANATE

Şükrü AKTAŞ*

ÖZ

Duan Lianqin (段连勤; 1935-), eski Türk tarihi üzerine çalışmaları bulunan, önemli bir Çinli bilim insanı ve araştırmacıdır. Yapmış olduğu çalışmalar, Türk dünyasının ve Türk tarihinin derinliklerinde gizli kalan pek çok konuyu derinlemesine ele alan kıymetli kaynaklardır. Günümüzde başucu eserleri veya temel kaynaklar olarak tanımlanabilecek niteliktedir. Ele alınan bu çalışma, Çince Xueyantuo (薛延陀), Türkçemizde Sir-Tarduş veya Seyanto olarak da tabir edilen Tielelara mensup bu boy hakkında salt Duan Lianqin'in gözünden ekonomik ve sosyal sistemlerini ele almaktadır. Bu itibarla ilgili çalışmanın temel amacı Duan Lianqin'in "Dingling, Tiele ve Gaoche" başlığı ile yayınladığı eserinde, Xueyantuo Hanlığında ekonomik ve sosyal sistemi nasıl ele aldığı ve aktardığını özgün yorumları ile ilgili eserindeki aslına sadık kalarak anlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Duan Lianqin, Xueyantuo, Sir Tarduş, Türk Kağanlığı, Seyanto, Tang Hanedanlığı

Article Info

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 02/08/2023

Kabul Tarihi: 30/08/2023

Atf

Aktaş, Ş. (2023). Duan Lianqin'in Bakış Açısına Göre Xueyantuo Hanlığı'nda Ekonomik ve Sosyal Sistem, Anasay 25, 56-67.

* Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Ağrı/TÜRKİYE, E-Posta: aktassukru_86@hotmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9945-0620>.

¹ Duan, L. (2006). *Dingling, Gaoche ve Tielelar*. Guilin: Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, ss.307-309 (段连勤 (2006). “丁零、高车与铁勒” 桂林: 广西师范大学出版社, 第 307-309 页). Bu çalışma kuzey Çin'de yaşamış Han ulusundan olmayan kuzeyli boy ve halkların tarihi konusunda Çin'de önemli bir isim olan Duan Lianqin'in gözünden Xueyantuo Hanlığı'nın siyasi ve sosyal durumu esasında ele alınmıştır. Duan Lianqin, kuzey halkları ve Türk halkları tarihinin önemli bir kesitini işlediği “Dingling, Tiele ve Gaoche” isimli eseri, Xueyantuoolar hakkında da pek çok farklı yönden değerlendirmeler barındırmaktadır. Türk Kağanlığı, Uygurlar, Töles Boyları ve Xueyantuoolar hakkında değerli içerikleri olan bir çalışmadır. Bu itibarla, önemli bir otoritenin kaleme bu eser, derinlemesine incelenmeli ve irdelenmesi gereken bir kaynaktır. Bu nedenle, Duan Lianqin'in ilgili çalışmasında, Xueyantuo Hanlığı'nın siyasi ve sosyal durumunu incelediği bölümde yer alan görüşü incelenmiş ve bu kısım esas alınmıştır.

ABSTRACT

Duan Lianqin (段连勤; 1935-) is an important Chinese scientist and researcher who works on ancient Turkic history. His works are valuable resources that deal with many issues that are hidden in the depths of the Turkic world and Turkic history. Today, those publications can be defined as bedside works or basic sources. With this respect, this study deals with the economic and social systems from the eyes of Duan Lianqin about the tribe, belonging to the Tielelar, which is also called Xueyantuo (薛延陀 in Chinese), Sir-Tarduş or Seyanto in Turkish. The main purpose of this study is to describe how Duan Lianqin handled and conveyed the economic and social system in the Xueyantuo Khanate, in his work titled "Dingling, Tiele and Gaoche", with interpretations, remaining faithful to the original in his work.

Keywords: *Duan Lianqin, Xueyantuo, Sir Tardush, Turk Khanate, Seyanto, Tang Dynasty*

Research Article

Received: 02/08/2023

Accepted: 30/08/2023

Cite this article as:

Aktaş, Ş. (2023). From Duan Lianqin's view, the economical and social system of Xueyantuo Khanate, *Anasay* 25, 56-67

Giriş

Xueyantular (薛延陀), günümüz Çin Halk Cumhuriyeti devletinin kuzey sınırlarına denk gelen coğrafyada yaşamış, bir halktır. Kökenleri bağlamında Xueyantular, Tielelar'ın (鐵勒) kolu ve akrabası olan boylardan biridir. Kültürleri, toplumsal yapıları ve gelenekleri, başta eski Türk devletlerinden Türk Kağanlığı (Göktürk Devleti) olmak üzere, diğer Türk ve Türk soylu halk ve boylarınki ile büyük oranda benzeşmektedir. Sui Hanedanlığı'nın (隋朝; MS.581-618) yıkılmasından Tang Hanedanlığı'nın (唐朝; MS.618-907)² ilk yıllarına kadar geçen süre içinde, Xueyantular, siyasi anlamda Türk Kağanlığına (突厥汗國;Göktürk; Köktürk Devleti,

² Tang Hanedanlığı (唐代): MS. 608-907 yılları arasında Li Yuan (李淵) tarafından kurulmuştur. Liu Yuan'in, yönetimdeki sıfatı (adı) Gaozu'dur (唐高祖). Tang hanedanlığı tarihsel anlamda uzun bir tarihe sahip olmasından dolayı geleneksel olarak farklı şekilde yapılandırılabilen dört aşamaya ayrılır. Önemli tarihi olaylar açısından bu dört aşama şu şekilde sıralanmaktadır: Erken Tang dönemi (618–712), yükselme dönemi (712–756), orta dönem (756– 820) ve son dönem (820– 907). Kuruluş döneminde, Chang'an (长安) merkezli olarak barış ve sükûneti sağlamışlardır. Kuruluş döneminde, Tang Gaozu Li Yuan ve Tang Taizong (唐太宗; esas adı Li Shimin'dir 李世民), kuruluş aşamasındaki önemli icraatları yapan hükümdarlardır. Komşu birtakım uluslar ile mücadele etmiş (*bunlar arasında Türk Kağanlığı da vardır; Türk Kağanlığı şeklinde tanımladığımız devlet tarihte Türk adını ilk taşıyan devlet olarak da bilinen, dilimizde Göktürk veya Köktürk Devleti olarak tabir ettiğimiz Türk Devletidir*), bunlardan doğan birtakım sıkıntıları ortadan kaldırmıştır. Bunlar, hanedanlığın geleceği için atılmış önemli adımlar olarak öne çıkan icraatlardır. Kuruluş aşamasında yapılan bu icraatlar sayesinde sadece kendi bölgelerinde siyasi bir güç olarak kalmamış aynı zamanda gücü orta Asya'ya da yaymışlardır. Kuruluş döneminin ikinci evresinde kadın hükümdarları Wu Zetian (武则天) ile birlikte siyasi güçleri daha da perçinlenmiştir. Wu Zetian dönemiyle başkenti Luoyang'a (洛阳) taşımıştır. Yükselme dönemlerinde Tang Xuanzong'un (唐玄宗; esas adı Li Longji'dir 李隆基) başa geçtiği döneme denk gelmektedir, Tang kültüründe müthiş bir gelişme yaşanmış, ekonomileri de son derece müreffeh bir hale gelmiştir. Ayrıca Tang Xuanzong, başkenti yeniden Chang'an'a taşımıştır. Orta Tang dönemi ise An Lushan (安祿山) isyanı ile başlamıştır. Diğer yandan, orta Tang dönemine, Tang hükümetinde yaşanan yozlaşmalar ve hadımların (*Çin siyasetinde ve tarihinde hadımlar konusu dikkat çeken gereken bir konudur, Çin tarihinin genelinde iz bırakmışlardır*) siyasetteki artan güçleri damgasını vurmuştur. Son dönemleri olan 820-907 yılları arasında ise gerileme sürecini, yaşanan siyasi bozulmalar ve önlenemeyen çöküş takip etmiş, tüm bunların üzerine savaş ağalarının başkaldırıları da beraberinde yıkılışı getirmiştir (Xiong, 2009, s. 494).

Tujue Hanguo) yakın olmakla birlikte; Xie-li Kağan (頡利可汗) döneminde, Xueyantular, Doğu Türk Kağanlığı ile siyaseten ayrılmaya başlamışlardır. Daha sonra bağımsız bir siyasi teşkilat olma arzusu neticesinde Doğu Türk Kağanlığı ile ters düşmüşlerdir. Siyasi anlamda destek aldıkları Tang (唐) Hanedanlığı yönetiminin o dönem başında bulunan hükümdar Tang Taizong (唐太宗) ile işbirliğine gitmişlerdir. Daha sonra Yinan Kağan döneminde ise Xueyantular, hem Türk Kağanlığı (突厥汗國) hem de Tang yönetimi ile çekişmeye girmiştir. Girişikleri bu çekişmenin yol açtığı yıkım üzerine bir de Xueyantuo hükümdarı Yinan Kağan'ın (夷男)³ ölmesi, Orta Asya topluluklarında yaşanan tipik bir olaya Xueyantular'ın da tutulmalarına sebep olmuştur.⁴ Bunun neticesinde herhangi bir siyasi otoriteye bağlı olmaksızın, müstakil bir siyasi erk olma düşüncesinin egemen olması ve Tanglar ile kurdukları siyasi ittifak sayesinde elde ettikleri bağımsızlığın kendilerinde uyandırdığı güç zehirlenmesi olarak niteleyebileceğimiz düşünce, Xueyantular için olumsuz bir ortam doğurmuştur. Bunun neticesinde Xueyantuların meydana getirdikleri birlik, dağılma sürecine girmiş, bu da birliğin yitirilmesine ve tarih sahnesinden silinmelerine sebep olmuştur. MS. 646 yılında da tamamen dağılıp silinmişlerdir.

Bu çalışma, Xueyantular'ın siyasi tarihteki genel durumları, isimleri, yaşadıkları ve hüküm sürdükleri coğrafya üzerine, daha önce de vurgulandığı üzere Duan Lianqin'in görüşü esasında inşa edilmiştir. Çalışmada klasik Çin tarih metinlerinden olan Tong Dian'den (通典) ağırlıklı olmak üzere Yeni Tang Tarihi (新唐書) ve Eski Tang Tarihi'nden (舊唐書) istifade edilmiştir. Klasik metinlerden alıntılanan tümce ve deliller asıl halleri ile (繁體) kullanılmıştır. Çalışma içerisinde kullanılan Xueyantuo ismi Sir Tarduş ve Seyantoları, Türk Kağanlığı ismi ise Göktürk, Köktürk isimlerini ve bunların Çin dilindeki karşılığı olan Tujue Hanguo'yu (突厥汗國) ifade etmektedir. Ayrıca makalede, Xueyantuo örneğinde olduğu üzere, tüm Çince sözcüklerin yazımının yanında Pinyin (拼音) sistemi ile karşılıkları da kullanılmıştır.

XUEYANTUO HANLIĞI'NDA EKONOMİK VE SOSYAL SİSTEM

Xueyantuo Hanlığı'nın (薛延陀汗國) ekonomisi göçebelğe dayanmaktaydı. Köken olarak Tielelar'a mensup on beş boy'un, Xueyantuo Hanlığına bağlandığı süreçte de göçebe yaşam sürülmekteydi.⁵ Xueyantular'ın sürdüğü bu sosyal ve ekonomik yaşam Kuzey Tarihi'nde⁶ “居無恒所，隨水草劉移” “belirli bir yaşam alanları yoktu, su ve otlaklar boyunca hareket

³ Zhenzhu Pijia Yinan Kağan'ın kaynak dil Çincedeki karşılığı 真珠毗伽可汗'dır. Yinan Kağan hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Aktaş, 2023, ss. 43-68).

⁴ Orta Asya topluluklarında lider odaklı siyasi istikrar konusu ile ilgili detaylar için bakınız: (Aktaş, 2020).

⁵ Tielelar'a mensup on beş boy'un ismi Duan Lianqin'in eserinde şu şekilde verilmiştir: Duolange (多覽葛), Hui (渾), Qibi (契苾), Ediz (Adie 阿跌), Tongra veya Tonra (Tongluo; 同羅), Pugu (僕骨), Duxue (斛薛), Xijie (奚結), Sijie (思結), Uygur (Huihe; 回紇), Bayırku (Bayegu; 拔野古), Ak Xi (Bai Xi; 白霽), Dubo (都播), Kurikan (Guligan; 骨利乾), Xueyantuo (薛延陀) (Duan, 2006, ss.318-326). Ayrıca Eski Tang Tarihi Tiele bölümünde yer alan on beş adet Tiele boy'u için bkz: (Liu, 1975, s.5344). Tielelar'a mensup on beş boy'un isminin yer aldığı belge için Ekler bölümü resim I'e bakınız.

⁶ Kuzey Tarihi; (Bei Shi; 北史): Tang döneminde yaşamış olan Li Yanshou (李延壽) tarafından derlenmiştir. Kuzey Hanedanları, Kuzey Wei, Doğu Wei, Batı Wei, Kuzey Qi, Kuzey Zhou ve Sui Hanedanlıklarının toplamda 233 yıllık (386-618) tarihini anlatmaktadır (cidianwang; 2023). Kuzey Tarihi'nden alıntılanan ifadenin yer aldığı tam metin için Ekler bölümü Resim II'ye bakınız.

ederlerdi”⁷ ifadesi ile tanımlanmaktadır. Türk Kağanlığı⁸ döneminde, Bai Dağı (白山) Tielelar'ına mensup Qi Bi (契苾)⁹ boyu ve bunlara mensup diğer boyların yanı sıra Mobei (漠北)¹⁰ Tieleları'ndan Bayırkular (Bayegu 拔野古)¹¹ düşük yoğunluklu (*basit tarım*) tarımla uğraşmışlardır. Xueyantuo Hanlığı döneminde Qi Biler ve diğer boylar Mobei'in ötesine Moğol platosuna göç etmişlerdi. Bu nedenle, tarımla uğraşmayı sürdüren Tielelar'a mensup halklardan, Xueyantuo Hanlığı'nın sınırları içinde kalanların, bu sınırların pek çok yerinde, sınırlı (*küçük*) çapta tarım ürünleri yetiştirmiş olma olasılığı bulunmaktadır. Bunun dışında, göçebe ekonominin en önemli takviye edici unsuru avcılık ekonomisi, ev ekonomisinin temelini oluşturan ana unsur besi hayvanı (*çiftlik hayvanı*) yetiştirilmesi idi ve buna ek olarak metal işçiliği ve ahşap işçiliği de bulunmaktaydı. Tarihsel sebeplerden dolayı, Xueyantuo Hanlığı döneminde, Mobei Tieleları'nın her bir boy'unun (budun, sülale) gelişimin düzeyindeki eşitsizlik daha da yoğunlaşmıştı. Xueyantuo, Uygur (Huihe; 回紇)¹² gibi diğer boylar, o dönem için Mobei'deki Tiele boylarının en güçlü ve müreffeh olanları idiler (Duan, 2006, s. 307).

⁷ Duan Lianqin eserinde bu cümleyi Kuzey Tarihi, Tiele Bölümünden aktarmıştır. Aynı cümle Sui Tarihi, Tiele Bölümünde (隨書; 鐵勒傳) de yer almaktadır. Detay için bakınız (ctext.com, 2023). Ekonomik etkenler ailenin yapısı ve yapılanmasını şekillendirdiği ve etkilediği bilinmektedir. Örneğin kırsal yaşam ve tarım ailenin yapısal durumunu etkilemektedir. Bakınız: (Savaş, 2022, ss.459-462; Savaş, 2022, ss.422-426).

⁸ Türk Kağanlığı, dilimizde “Göktürk, Gök-Türk ve Kök Türk Devleti olarak anılan Türk Devleti'nin kaynak dil Çince'deki karşılığının dilimize birebir tercüme edilmiş tam halidir. Çin Dilinde Tujue Hanguo 突厥汗國 şeklinde tanımlanmaktadır (Ma, 2006).

⁹ Qi Bi (契苾) : Tielelar'a mensup boylardan biridir. Sui Hanedanlığı döneminde Yanqi Kasabasının (İlçesinin -焉耆) kuzeyinde yaşamışlardır (Duan, 2006, s. 320). Qi Bi (契弊) veya Qi Bi Yu (契苾羽) isimleriyle de bilinirler. Yingsuo Chuan bölgesinde göçebe yaşam sürmüşlerdir. Burası günümüz Sincan eyaleti Yanqi Kasabası kuzeybatısıdır (cidianwang, 2023). Yanqi Kasabasını Xiong, Karaşar şehri ile bağdaştırmaktadır (Xiong, 2009, s.615).

¹⁰ Mobei (漠北) : Moğol platosunda yer alan Gobi Çölü'nün kuzeyindeki bölgeyi işaret etmektedir. Han hanedanlığından itibaren Mobei “Çölün Kuzeyi” olarak tanımlanmış ve bu isimle anılmaya başlamıştır (cidianwang, 2023).

¹¹ Bayırkular (Bayegu 拔野古): Sui ve Tang Hanedanlıkları döneminde varlık göstermiş olan Tielelar'a mensup on beş boydan biridir. Günümüz Moğolistan Devleti'nin güneydoğusunda yer alan Choibalsan şehrinin bulunduğu (Qiaobashan-乔巴山) bölgede yaşamışlardır (cidianwang, 2023). Diğer bir görüşte ise Bayerkular (拔野古): Tielelar'a mensup kabilelerden biridir. Kuzeydoğu Moğolistan ve Kerulen Irmağı arasındaki bölgede hüküm sürmüş, ve yaşamışlardır. MS. 647 yılında Tang Hanedanlığı'nın emrine girdikleri döneme kadar Türklerin (Tujue; 突厥) ve Xueyantular'ın egemenliği altında kalmışlardır. MS. 716 yılında Türk Kağanlığı hükümdarı Mo-Chuo Kağanı (默啜可汗; kapaghan, bir görüşe göre MS.691, bir diğerine göre MS. 694 yılında iktidara gelmiş ve MS. 716 yılına dek iktidarda kalmıştır (Xiong, 2009, s. 365). Ayrıca bakınız (ctext, 2022) Mo-Chuo Kağan ve Kapaghan hakkında Bahaeddin Ögel'in 1945 yılında yayınlanmış makalesine bakınız: (Ögel, 1945, ss: 477-478 Akt: Aktaş, 2022, s.503).

¹² Uygur (Huihe; 回紇): Uygurlar (回紇): Huihe (回紇), Huihu (回鶻), Weihe (韋紇) Weiwuer (维吾尔) gibi isimleri de bulunmaktadır. Türk soylu göçebe halklardandır. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeyine düşen topraklarda hüküm sürmüşlerdir. Ataları, Kuzey Wei döneminde Tiele'ların bir soyu olan Yuan-helardır (袁紇) ve Orhon ve Selenga bölgelerinde yaşamışlardır (Xiong, 2009, s.519). Ayrıca bakınız (ctext, 2022). Uygur, Bayerku, Tongluo ve Puguların Türkçe isim karşılıkları hakkında görüş için bakınız: (Taşağıl, 2014, ss. 3040, 3041, 3042; Aktaş, 2022, s.503). Buna ek olarak, Tang döneminden itibaren Çin ile daima münasebette olan Uygurlar, günümüze kadar varlığını sürdüren en güçlü uluslardan birisidir. Çin tarihinde Uygurlar ve Çinliler arasında “heqin politikası” altında yapılan birçok evlilik bulunmaktadır. Ancak bu evlilikler Qing dönemine kadar genellikle Çin sarayından gelen prensesler ile Uygur kağanları arasında olmuştur. Qing döneminde ise “heqin politikası” adı altında olmayan İparhan adlı genç bir Uygur kızın Çin sarayına cariyeye olarak girdiği görülmektedir. İparhan hakkında detaylı bilgi için bakınız. (Ceylan, 2017, ss. 251-268).

Xueyantuo Hanlığı'nın kurulmasından önce, Tielelar'a mensup boylar arasında gelir dağılımında derin dengesizlik vardı, bu da sınıfsal ve sömürü ortamı oluşturmaktaydı. Xueyantuo Hanlığı'nın kurulması, Mobei'deki Tiele boylarının ilkel topluluktan, sınıfsal topluluğa geçişinin temel anlamda tamamlandığının simgesidir. Xueyantuo Hanlığı, köle sisteminin henüz gelişmediği, köleliğe dayalı sistemin erken aşamasında kalmış olan bir köle sistemi devletidir (Duan, 2006, s. 307). Eski Tang Tarihi Tiele bölümünde, Xueyantuoolar hakkında “官方，兵器及風俗、大抵與突厥同” “idarecileri, silahları ve gelenekleri Türklerinkine (Tujue) büyük oranda benzemektedir” şeklinde bahsetmektedir (ctext, 2023). “guan fang 官方; idare mercisi, bürokrasi, bürokrat” ve “feng su 風俗; örf, adet, gelenek” sözcükleri Xueyantuoalarda, politik ve sosyal sistemin varlığının göstergesidir. Tujueler köle sistemi olan bir devletti, “大抵與突厥同, da di yu tujue xiangtong; genel olarak Tujueler (Türkler) ile benzerdi” ifadesi diğer yandan Xueyantuoalarda köle sisteminin varlığını gösterir bir husustur.¹³ Kayıtlara göre (*Tarihi kayıtlar, özellikle 24 tarih kastedilmektedir*)¹⁴ Zhenzhu Pijia Yinan Kağan, kölelik sisteminin varlığını orduyu da içerecek şekilde genişletmiş, kendisinin koyduğu kurala göre savaş alanında “失應接; shi yingjie” “savaşa katılmayı kabul etmeyenler”, “罪之於死，沒其家口，以賞站人, fei zhi yu si, mei qi jiakou” “suç işlemiş olarak görülürler, savaşa katılanlar ise ödüllendirilirdi” kaidesi geçerliydi. Böylelikle, her savaş sonrasında, özellikle her bir mağlubiyet sonrası, “suç işlemiş” Tiele askerleri ölüme gönderilirdi, ölüme gönderilen bu askerlerin 4-5 katı sayıda yakınları da Tielelar'ın askerlerinin kölesi olmaya, Tiele ordusuna katılmaya zorlanmaktaydı. Başka politik ve ekonomik yapılardan köle katılımı elde edilemediği durumlarda, Xueyantuo Hanlığı içinde (*ihtiyacı karşılayan*) birbirini karşılayan sayıda Tiele unsuru özgür çiftçi kimliğini kaybetmekteydi ve bu ulusun bürokrati-idarecisi, varlıklı kişileri ya da köle sahibi sınıfın kölesi oluyorlardı. Doğu Türk Kağanlığının yıkıldığı dönemde, köle sahibi Türklerin büyük kısmı Mobei'den kaçmışlardı. Bunların sahip olduğu kölelerin büyük kısmı (*bunlar arasında esir alınmış Han (Çin) soyundan insanlarda bulunmaktadır*) Xueyantuoalar ve diğer Tiele boylarının köle sahiplerince teslim alınmışlardır (Duan, 2006, ss. 307-308). Zhenguan yirmi birinci senesinde (MS.647) Xueyantuo Hanlığı'nın yıkılışının ikinci senesinde, Tang Hanedanlığı¹⁵ “遣使鐵勒諸部，購置中國人員陷沒者; qianshi tiele zhu bu, gou zhongguoren xian mei zhe” “tüm Tiele boylarına elçi gönderilecek, tutsak edilen Çinliler satın alınacaktır” politikası uygular (Xiu, 1975 Akt: Duan, 2006, s.308). Bu politika için Tang Taizong maiyetindekilere gönderdiği fermanında: “Suiler'in yıkılış dönemi çok karıştıktı, sınırlar baskın ve akınlarla yağma ve talan edilmişti. Bugün, tıpkı Tibet topraklarında tuzağa düşürüldüklerini ve göz yaşları içinde güney topraklarına bakıp iç çeken Çinlilerin döndükleri gibi Tielelar da Hanedanlığa dönüyorlar ve bunu duyduğuma oldukça memnunum. Yanran'a (燕然)¹⁶ ve diğer devletlere elçiler göndermek yerinde ve uygun olabilir, ayrıca insan kaynağının azalması fark edildiğinde, bunun karşılığında

¹³ Bu kısım daha önce de vurguladığımız ek bilgi ile bağlantılı ele alınmalıdır. Bu çalışma Duan Lianqin'in ilgili eserinde geçen görüş ve yorumlarını esas almaktadır. Bu ifadede kendisinin görüşüdür. Türk Kağanlığında köleliğin var olup olmadığı konusuna girilmemiştir.

¹⁴ Çin tarihinin, Çin tarihi hakkında kayıtların, kaynakların ve kroniklerin kayıtlı bulunduğu tarih kitaplarının tamamını tabir için kullanılan genel isimdir. Detaylar için bakınız: (Aktaş, 2022, s.492)

¹⁵ Çin'in tarihindeki en etkili dönemlerden biri olan Tang Hanedanlığında (618-907), sanat, edebiyat, bilim ve teknoloji alanlarında birçok büyük gelişme yaşanmıştır. Antik dönemde Çin'in en parlak dönemini yaşadığı Tang Hanedanlığı döneminde hanedanlığın kuruluşundan itibaren kültürden sanata, ticaretten tarıma, edebiyattan felsefeye farklı alanlarda birçok gelişme yaşanmıştır. Bu dönem, bugün hala Çin'de izlenen politikaların temelini oluşturulduğu bir çağdır (Gökenç Gülez, 2022, s. 26)

¹⁶ Hamilik, manda altında korunan siyasi yapı ve bölge. Tang döneminde “Han Hai (瀚海)” olarak isimlendirilmiştir. Tiele topraklarını, Moğolistan'ın iç kısımları, merkezi ve kuzeyini kontrol etmiştir (Xiong, 2009, s.615).

Dudu (都督)¹⁷ ile karşılıklı hesap yaparak, ürün, malzeme göndererek telafi edecekler, tahlil verecekler ve onların kendi yerlerine dönmelerini sağlayacaklardır (Wang, 1960 Akt: Duan, 2006, s. 308).” Diğer yandan yine Taizong’un fermanına dair Yeni Tang Tarihinde yer alan kayıta göre durum şu şekilde anlatılmaktadır: “*Suiler’in son dönemi çok karışıktı ve kaos içindeydi, sınırların çoğu yağma ve talan edilmişti*” (Duan, 2006, s.308). Burada görünen şu ki, Tibet’te esir alınan “Çinliler” esasen ilk başta köle sahibi olan Türk soyluları tarafından ganimet olarak alınmış ve kuzeyine götürülmüşlerdir (Duan, 2006, s.308). Fermana yer alan “*Yanran ve diğer şehirler*”¹⁸ ifadesi Xueyantuo Hanlığı’nın yıkılmasından sonra Gobi çölünün kuzeyinde Tang Hanedanlığı tarafından Tielelar’a bağlı olarak kurulmuş olan eyalet bölgelerini işaret etmektedir (Duan, 2006, s. 307). Yeni Tang Tarihi Huihe (回鶻) bölümüne göre “*eyaletlerde komutanlıklar, şehirlerde ise valilikler kurmuşlardı, komutanlar ve valiler tüm Tielelar’ın başkanı idiler* (Xiu, 1975, Akt: Duan, 2006, s.308).” Başkomutan ile danışmak, Tielelar’ın tüm kabile başkanları ile danışmak anlamına gelmekteydi (Duan, 2006, s.308). Bu komutanlar, Tiele kabileleri içindeki büyük köle sahiplerindendi. Bunlar ile danışmak muhtemelen esir edilmiş Hanların (Çinlilerin) durumunu görüşmek ve bunların durumlarını müzakere etmek anlamına da gelmekteydi. Tibet’te esir edilen Hanlılar (Çin, Tang) ile ilgili Tang yönetimi, Tielelar’ın başkomutanı ile birlikte bunların durumlarını ve ederlerini (değerlerini) hesaplamak maksadıyla elçi göndermek istiyordu, buna ek olarak bunları ipek karşılığında kurtarmak veya telafi etmek istiyordu, bunun ne anlama geldiğini Duan Lianqin şu şekilde açıklamaktadır; “*bunlar daha önce Türk köle sahibi soyluların elinde iken daha sonra bireysel (özel) köle sahibi olan Tielelar’ın eline geçtiğinin göstergesidir*” (Duan, 2006, s.308).¹⁹ Her ne kadar Tang hanedanlığına dair Çin tarih metinleri, bu kölelikten kurtarılan kölelerin sayısı hakkında kesin veriler aktarmasa da o dönem Tielelar’a mensup köle sahiplerinin, Han soyundan, ciddi sayıda köleye sahip oldukları gerçeğine şüphe yoktur. Xueyantuo’lar ve diğer Tiele boyları, yakın çevrelerindeki güçsüz ve zayıf halklara karşı açtıkları savaş ve taarruzlar sayesinde köle sayılarını ve köle temin ettikleri kaynağı arttırmışlardır. Daha önce bir kısmına yer verdiğimiz fermanın devamında yer alan ifade bunu açıklamaktadır. Fermanın devamı şöyledir: “Xueyantuo’lar’a karşı evlerini, ev sakinlerini kaybetmiş olan Shi-weiler (Aktaş, 2020)²⁰, Wu-

¹⁷ Çince “duhu zhidu, 都护制度” olarak adlandırılan genel valilik yönetim birimi, Tang dönemi başlarında izlenen stratejiler sonucunda, önemli görülen ve stratejik öneme sahip yerlerde kurulan idari bir birimdir. Tang Hanedanlığı döneminde kurulan bu tür idari yönetim birimleri Genel Valilik (都护府) ve kapsamı bundan daha geniş olan Büyük Valilik (大都护府) olarak ikiye ayrılmaktadır. Aynı zamanda askeri ve sivil işleri yönetmek amacıyla dudufu (都督府) olarak adlandırılan başka bir idari birim de kurulmuştur (Gökenç Gülez, 2023, s. 417).”

¹⁸ Tercüme ettiğimiz cümlelerin ilgili kaynakta geçen aslı şu şekildedir: “燕然等州”.

¹⁹ Detay için bakınız: (Duan, 2006, s.308).

²⁰ Shi-Wei (室韦): Doğu Hular’a mensup bir ulustur. Kuzey Hanedanlıkları döneminde Hulunbeier bölgesinde yaşamış Xianbei Tuobalar’ın daha sonraki dönemde yaşamış torunlarıdır Shi-Weiler. Zhang Jiuhe’nin 1998 yılında yayınlamış olduğu “Eski Moğol Tarihi Shi-Wei Da-Da Araştırmaları” isimli eserde Shi-Weiler’in balıkçılıkla uğraştıkları, ana besin maddelerinin balık olduğu, derilerini de giysi olarak kullandıklarına değinmiştir. Bunun yanı sıra günlük yaşamın balıkçılık ve avcılık ekonomisine ile yakından bağı olduğunu ifade etmiştir. Bu da göstermektedir ki avcılık mesleği ve balıkçılık Shi-Wei halkının ekonomik yaşamında önemli bir yere sahipti (Zhang; 1998, ss. 80-81). Antik kuzeydoğu halklarındandır. İsimleri çeşitli dönemlerde Çin Dilindeki ifadesi bağlamında farklı seslendirme ve telaffuza uğramıştır. Bu görüşle alakalı Şükrü Aktaş’ın 2020 yılında kabul edilen yayınlanmamış doktora tezinin 387. Dipnotuna bakınız. Diğer bir görüşe göre ise doğrudan Xianbeiler’den türedikleri şeklinde tanımlanmışlardır (Xiong, 2009, s. 456).

luo-hoular (Aktaş, 2020)²¹, Mo-helar²² (Aktaş, 2002), Xueyantuların köle ediniminde, fidiye karşılığında kurtarma maksadıyla kullanılmışlardır (Duan, 2006, s.308).” Bunun dışında, Doğu Türk Kağanlığının yıkıldığı dönemde, Xueyantuo, Uygur (Huihe) gibi Tiele boyları Türk Kağanlığı ordusunu defalarca yenmişlerdi, Jieli Kağan (頡利可汗)²³ mağlup edildiğinde, emrindeki Türklere “Xueyantulara yürüyün”²⁴ demiştir ve bu da göstermedir ki oldukça fazla sayıda Türk, Xueyantuo gibi Tiele boyları tarafından tutsak edilmiş ve köleleştirilmiştir (Duan, 2006, s.308).

SONUÇ

Sonuç olarak, Xueyantuo Hanlığı'nın köle sahibi sınıfın sahip olduğu köleler Tieleler'dan, Hanlardan (Çin-Tang), Shi-weiler'den, Wu-luo-hoular'dan, Mo-helar'dan ve Türklere mensup oluşmaktaydı. Xueyantuo Hanlığı, Tieleler'in köle sahibi sınıfı tarafından, köle sınıfına yönelik uyguladığı baskı ve sömürüye dayalı olarak kurulmuş köle sistemi esaslı bir devlettir (Duan, 2006, s.309). Ancak, Tieleler'in köle sahibi sınıfının, Tang Hanedanlığı'nın çok sayıda Han halkını ve Wu-luo-hou, Shi-wei, Mo-he ve diğer etnik gruplardan gelen köleleri kurtarmasına izin verdiği gerçeğinden yola çıkarak baktığımızda, Xueyantuo Hanlığı'nda mevcut olan köleliğin henüz erken ve gelişmemiş bir aşamada olduğu görülmektedir. Tiele boylarının köle sahipleri neredeyse büyük kısmı üretim konusunda nispeten geriydiler, üretim aşamasında iş gücü olarak kölelerin kullanılmasının, üretimde ve elde edilen ürünlerin kalitesinde istikrar ve belirgin bir üstünlük getirmediği görülmektedir. Xueyantuo Hanlığı öncesi Gobi'nin kuzeyi tarihine baktığımızda, ister Hun (Xiong-Nu) Devleti'nin köle sahipleri olsun, ister Rouran Kağanlığı'nın olsun, isterse Türk Kağanlığı'nın köle sahipleri olsun, hiçbirinde büyük çaplı köle ticareti meydana gelmemiştir, yalnızca Xueyantuo Hanlığında böyle bir uygulama olmuştur²⁵. Belki de bu, Xueyantuo

²¹ Wu-luo-hu (乌罗护): Antik Dönem Kuzey Halklarından biridir. Köken olarak Doğu Hulara dayandıkları yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu bağlamda Xianbeiler ve Xianbei Tuobalar ile sosyo-kültürel olarak bağlarının olduğu ifade edilmektedir (Li, 1983). Bu tanım Li'nin çalışmasının dijital açıklamasından alınmıştır. Ancak sayfa numarasına ulaşamamış, bu nedenle sayfa numarası tam olarak verilememiştir. Diğer yandan, bu hususta yorumumuz; “Doğu Hulardan neşet etmiş Xianbeiler ve onların da bir alt kolu ve budunu olarak Xianbei Tuobalar'ın da Doğu Hulardan geldiğini göz önünde bulundurduğumuzda, Wu-Luo-Hoular ile kanbağının bulunduğu görüşü bilimsel anlamda uyumaktadır” şeklindedir. Diğer bir kaynaktan; “Güney-Kuzey Hanedanlıkları döneminde Wu-Luo-Hou (乌侯) adıyla tanınmışlar, Sui-Tang hanedanlıkları dönemine gelindiğinde Wu-Luo-Hun (乌罗浑) ve Wu-Luo-Hu (乌罗护) isimleriyle de bilindikleri belirtilmektedir. Nen vadisi ve ırmağının bulunduğu kuşakta göçebe olarak yaşamışlardır. Güney-Kuzey Hanedanlıkları döneminde güneyde Di-Dou-Yu (地豆于), doğuda Shi-Weiler'e (室韦), batıda Büyük Xing'an Dağı kuşağı ve Rouranlar ile komşuydular. Sui-Tang hanedanlıkları dönemine gelindiğinde Doğuda Chi-leler'la (敕勒), batıda Tujuelerle (突厥), güneyde Qidanlarla (契丹), kuzeyde Wu-huanlar'la (乌桓) komşu oldukları ifade edilmektedir. Kendilerine mensup her bir boy önderi veya reisi “Mo-Fu (莫弗) yönetici sıfatıyla isimlendirilmiştir. Göçebelik esas olmak üzere avcılık, basit tarım yapıyorlardı, tahılları ve domuz çiftlikleri bulunmaktadır” olarak tanımlanmaktadırlar. Bakınız: (Chen, 1987, s.170; Wei, 1995, ss.2224-2226).

²² Eski dönemde varlık göstermiş boy ve halk ismidir. Kökenleri Su Shen (肃慎) ve Yi Lou'a (挹娄) dayanmaktadır. Kuzey Wei (北魏) döneminde Wu-Ji (勿吉) olarak anılmışken, Sui-Tang döneminde Mo-He (靺鞨) olarak anılmaya başlamışlardır. Varlık gösterdikleri alan doğuda Japon denizine, batıda Nen Irmağına (嫩江; Nen Irmağı için bakınız: (Aktaş, 2020, ss. 311-312), güneyde Jilin şehrine (吉林), kuzeyde ise Heilongjiang (黑龙江) eyaletine kadar uzanmaktaydı.

²³ Yinan Kağan tarafından mağlup edilmesi hususunda detaylar için bakınız: (Aktaş, 2022, s.499).

²⁴ Metinde tercümesine yer verdiğimiz cümlenin eserde geçen aslı şu şekildedir: “或走薛延陀.” (Liu, 1975). Tam metin için Ekler bölümü Resim III'e bakınız.

²⁵ Tang Hanedanlığına teslim olan Türk Kağanlığı mensubu köle sahiplerinin gerçekleştirdikleri köle ticareti, Mobei'in kuzeyinde kendi Türk köle sahiplerinin kendi ülkelerini kurmaları ile birlikte devam etmemiştir. Daha sonra Doğu Türk Kağanlığının yıkılmasının ardından feodal Tang Hanedanlığına katılan

Hanlığı'nda uygulanan kölelik sisteminin Hun, Rouran ve Türklerdeki kölelik sistemine kıyasla geri olduğunun ya da henüz gelişmemiş olduğunun açıklaması olabilir (Duan, 2006, s.309). Ekonomik ve sosyal yapı kölelik ile feodal yapı arasında değişkenlik göstermiştir. Zaman içinde gelişen olaylar, değişen şartlar bu dönüşümün en önemli nedenleridir. Tarihin akışı içinde gelişen olaylar, keşfedilen yeni sistemler, siyasi ve sosyal gelişimler ulusların sistemlerinde dönüşümü kaçınılmaz kılmıştır. Xueyantuo Hanlığı örneğinde görülen de budur.

Etik Beyan

“*Duan Lianqin'in Bakış Açısına Göre Xueyantuo Hanlığı'nda Ekonomik ve Sosyal Sistem*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kurulları Yayın Etiği Komitesinin (Committee on Publication Ethics – COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

24 Tarih Kaynakları

Liu, X. (1975). *Eski Tang Tarihi*, Pekin: Zhonghua Yayınları (劉昫; “舊唐書”北京: 中華書局, 1975).

Ouyang, X., & Song Q. (1975). *Yeni Tang Tarihi*, Pekin: Zhonghua Shuju. (歐陽修, 宋祁; “新唐書”北京: 中華書局, 1975).

Wang, Q. (1960). *Cifu Yuangui*, Pekin: Zhonghua Yayınları. (王欽若.冊府元龜[M].北京: 中華書局影印本, 1960).

Wei, S. (1975). *Wei Tarihi*, Pekin: Zhonghua Shuju (魏收; 魏书, (卷 100) —乌洛侯传I, 中华书局, 北京).

Araştırma-İnceleme Eserler

Aktaş, Ş. (2020). *Çin Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei Hakkında Bir İnceleme: “Xianbeilerden Tuobalara (Tuoba Xianbei) Türk Tarihi”* yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aktaş, Ş. (2022). Tang Hanedanlığı ve Türk Kağanlığı İlişkileri Bağlamında Xueyantuo (Sir-Tarduş, Seyanto; 薛延陀) Hanlığı. *History Studies*, 14/3, 489-513.

Türk soyluları, kölelik ticaretinin devamı için elverişli bir ortam bulamamış ilaveten Tang Hanedanlığı da buna müsaade etmemiştir. Xueyantuo'ların köle ticareti yapmaları bu durum birbirinden farklıdır ve karıştırılmamalıdır (Duan, 2006, s.309).

Aktaş, Ş. (2023). Eski Türk-Çin İlişkilerine Dair Savaş Tarihinden Örnek Bir Vaka: “Nuozhen Irmağı (諾真水之戰) Savaşı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5, 43-68

Ceylan, F.E. (2017). *Çin Sarayında Bir Uygur Cariye: İparhan*. E. Şan (Ed.), Toroslardan Tanrı Dağlarına Genel Türk Tarihi Araştırmalarına Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu 75. Yaş Armağanı (ss.251-268) İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Changshou, M. (2006). *Türkler ve Türk Kağanlığı*. Guangxi: Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları, (马长寿; “突厥与突厥汗国” 广西师范大学出版社).

Chen Y. ED. (1987). *Uluslar Sözlüğü*. Shanghai: Shanghai Cishu Chubanshe, (陈永龄主编. 民族词典, 上海, 上海辞书出版社).

Duan, L. (2006); *Dingling, Gaoche ve Tielelar*, Guilin: Guangxi Pedagoji Üniversitesi Yayınları. (段连勤; “丁零、高车与铁勒” 桂林, 广西师范大学出版社).

Gökenc, Gülez, S. (2022). *Çin'in Altın Çağı'nda İmparator Tang Taizong ve Yönetim Stratejisi*. C. E. Çekiç (Ed.), *Tarihte Diploması (25-37)*, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Gökenc, Gülez, S. (2023). *Çince İm Sözlüklerinin Atası: Shuowen Jiezi (说文解字)*. F. E. Ceylan., G. Varoğlu, (Ed.), *Doğu Asya Çalışmaları (156-168)*, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yayınları.

Li, Z. (1993). *Doğu Kültürü Büyük Sözlüğü*. Liaoning Eğitim Yayınları, Shenyang (李治亭主编; 一关东文化大辞典 辽宁教育出版社, 沈阳 1993).

Ögel B. (1945). *Sekellerin Ataları Sikil-Esgil*. *Belleten Dergisi*.

Savaş, E (2022). “Nasîruddîn Tûsî'de Aile Hayatı” II. *Uluslararası İslami ve İnsani Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler E-kitabı*, Ağrı, 422-426.

Savaş, E. (2022). *Erkek Akademisyenlerin Gözüyle Akademide Kadın Algısı ve Din*. E. Öztürk (Ed.), *Toplum, Din ve Kadın (459-462)*, Ankara: Nobel Yayınları.

Taşoğlu A. (2014). Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı:3, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Zhang J. (1998). *Eski Moğol Tarihi Shi-Wei Da-Da Araştırmaları*. Gaodeng Eğitim Yayınları.

Dijital Kaynaklar

<https://www.cidianwang.com/lishi/zhishi/1/9131ub.htm> 05.06.2023 tarihinde erişildi.

<https://search.cidianwang.com/?m=12&q=契苾&y=0> i: 05.06.2023 tarihinde erişildi.

Wei, Zheng (1973). *Sui Tarihi*, Zhonghua Yayınları, <https://ctext.org/library.pl?if=gb&remap=gb&file=79737&page=96> 06.06.2023 tarihinde erişildi.

<https://ctext.org/dictionary.pl?if=en&id=561587&remap=gb> 20.01.2022 tarihinde erişildi.

EKLER

列传第一百四十九北狄

○铁勒契丹奚室韦靺鞨渤海靺鞨靺鞨乌罗浑

铁勒，本匈奴别种。自突厥强盛，铁勒诸郡分散，众渐寡弱。至武德初，有薛延陀、契苾、回纥、都播、骨利干、多览葛、仆骨、拔野古、同罗、浑部、思结、斛薛、奚结、阿跌、白霫等，散在碛北。薛延陀者，自云本姓薛氏，其先击灭延陀而有其众，因号为薛延陀部。其官方兵器及风俗，大抵与突厥同。

初，大业中，西突厥处罗可汗始强大，铁勒诸部皆臣之，而处罗征税无度，薛延陀等诸部皆怨，处罗大怒，诛其酋帅百余人。铁勒相率而叛，共推契苾哥楞为易勿真莫贺可汗，居贪汗山北；又以薛延陀乙失钵为也啜小可汗，居燕末山北。西突厥射匮可汗强盛，延陀、契苾二部并去可汗之号以臣之。回纥等六部在郁督军山者，东属于始毕，乙失钵所部在金山者，西臣于叶护。

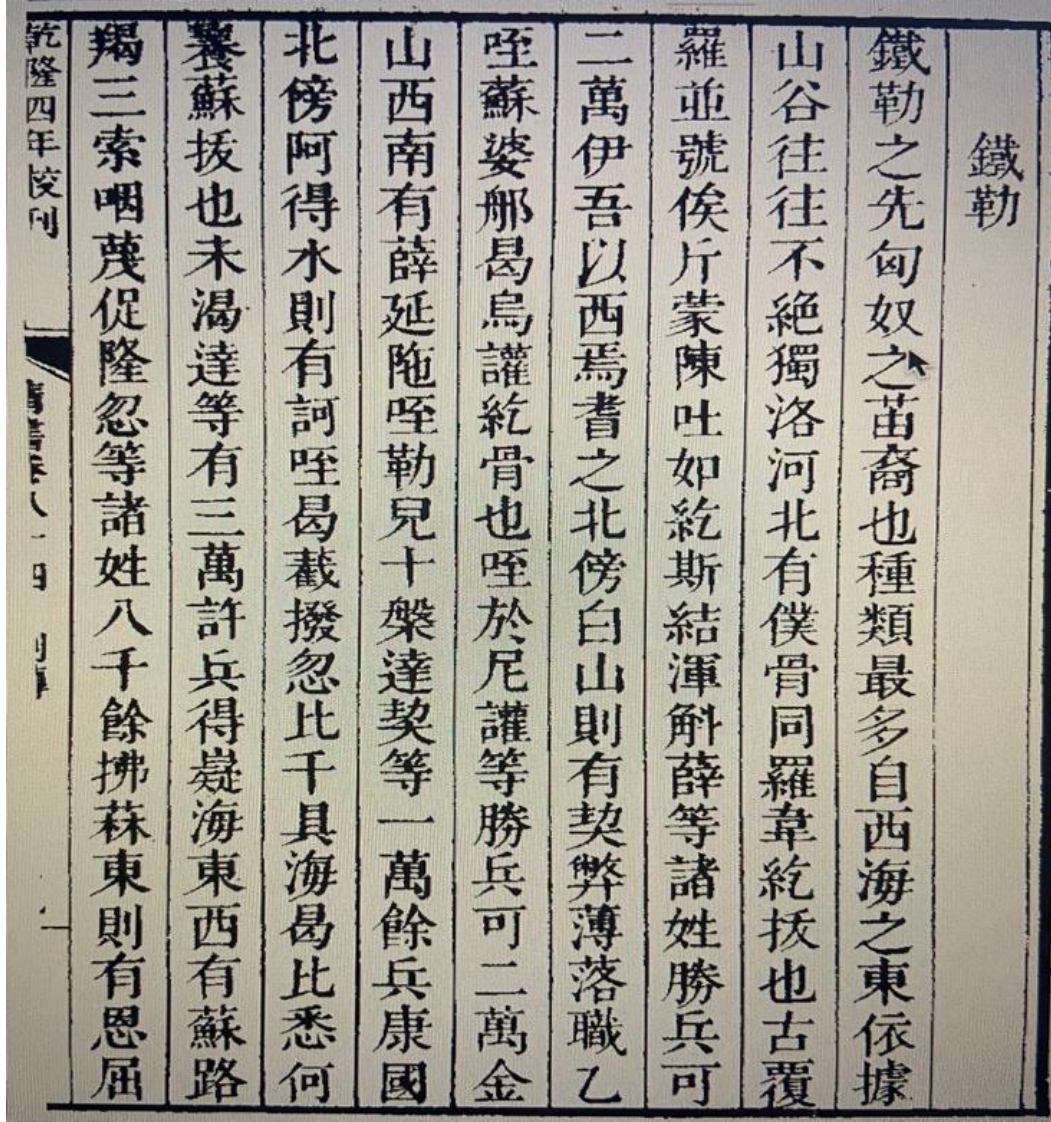
贞观二年，叶护可汗死，其国大乱。乙失钵之孙曰夷男。率其部落七万余家附于突厥。遇颉利之政衰，夷男率其徒属反攻颉利，大破之。于是颉利部诸酋多叛颉利，归于夷男，共推为主，夷男不敢当。时太宗方图颉利，遣游击将军乔师望从间道赍册书拜夷男为真珠毗伽可汗，赐以鼓纛。夷男大喜，遣使贡方物，复建牙于大漠之北郁督军山下，在京师西北六千里。东至靺鞨，西至叶护，南接沙碛，北至俱伦水，回纥、拔野古、阿跌、同罗、仆骨、靺鞨诸大部落皆属焉。

三年，夷男遣其弟统特勒来朝，太宗厚加抚接，赐以宝刀及宝鞭。谓曰：“汝所部有大罪者鞭之。”夷男甚喜。

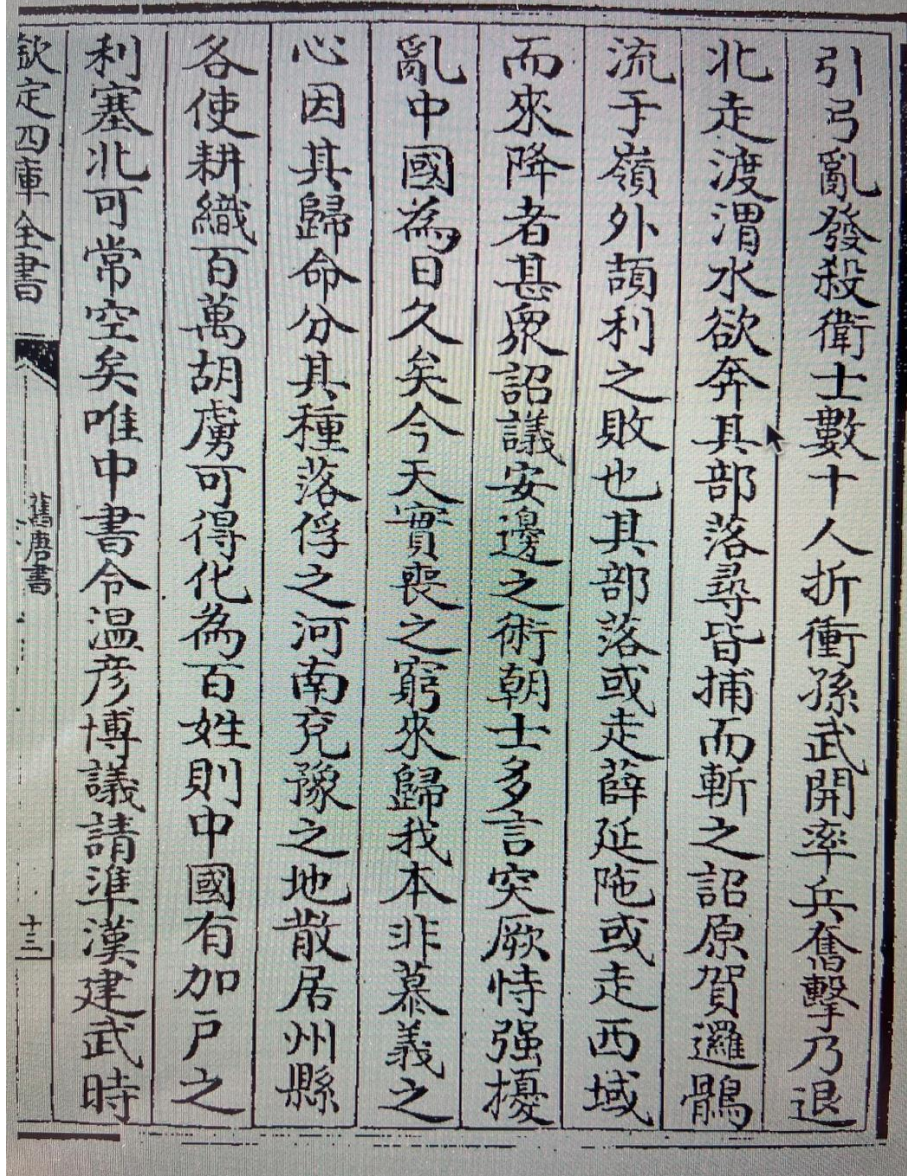
四年，平突厥颉利之后，朔塞空虚，夷男率其部东返故国，建庭于都尉犍山北，独遼河之南，在京师北三千三百里；东至室韦，西至金山，南至突厥，北临瀚海，即古匈奴之故地。胜兵二十万，立其二子为南北部。太宗亦以其强盛，恐为后患。

十二年，遣使备礼册命，拜其二子皆为小可汗，外示优崇，实欲分其势也。会朝廷立李思摩为可汗，处其部众于漠南之地。夷男心恶思摩，甚不悦。

Resim I: Liu X. (1975). *Eski Tang Tarihi 199. Tomar Tiele Bölümü*, Pekin: Zhonghua Yayınları, s. 5344 (劉昫; “舊唐書”北京: 中華書局, 1975, 第 5344 頁). Sayfa numarası İbooks dijital nüshasında 3359'dur.

Resim II: Sui Tarihi Tiele Bölümünde “居无桓所，随水草刘移” yer alan cümlelerin tam metni. <https://ctext.org/library.pl?if=gb&remap=gb&file=79737&page=96> (06.06.2023 tarihinde erişilmiştir).

Resim III. Liu X. (1975). *Eski Tang Tarihi, Tujue Bölümü I*. Pekin: Zhonghua Yayınları.
(劉昫; “舊唐書, 突厥上传”, 北京: 中華書局, 1975)